

A mordvin nyelv speciális összetett szavai

Jelige: Mordvin

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
1.1. Összefoglaló összetételek a finnugor nyelvekben.....	3
1.2. A mordvin nyelv összetett szavai.....	4
1.3. Gyűjtési folyamat, észrevételek.....	5
1.4. A szóösszetétel fogalma.....	6
1.5. Grammatikai csoportosítás.....	6
1.6. Szófaji szempont.....	6
1.7. A szerves összetételek.....	7
1.7.1. Alárendelő összetételek.....	7
1.7.2. Mellérendelő összetételek.....	9
1.8. A szervetlen összetételek.....	9
2. A -t/-t' többesjellel alkotott összetett szavak az erzában.....	10
2.1. Összefoglaló jelentésű szavak.....	10
2.2. A két komponens jelentését tartalmazó szavak.....	11
2.3. Azonos jelentésű komponensekből álló szavak.....	12
2.4. Ikerszó.....	13
3. Az igei összetételek.....	13
3.1. Segédigei utótagú összetételek.....	13
3.1.1. Onomatopoetikus előtagú összetett szavak.....	14
3.1.2. Képzett előtagú összetett szavak.....	16
3.2. Összefoglaló összetételek.....	17
4. Összefoglalás.....	20
5. Szójegyzék.....	22
Irodalom.....	24

1. Bevezetés

Kutatásom célja ezzel a dolgozattal, hogy feltérképezsem a mordvin nyelv összetett szavait és azon belül is leginkább az összefoglaló jelentésű összetett szavakat, választ kapva arra a kérdésre, milyen gyakorisággal fordulnak elő a nyelvben, és milyen típusokat különböztethetünk meg. Dolgozatomban Mészáros Edit és Raisza Sirmankina Erza-mordvin – magyar szótárából kigyűjtött összetett szavakat vizsgálom. Az összefoglaló összetett szavak kitűnnek a többi összetett szó közül, ennek alapján ezeket a lexémákat speciális összetett szavaknak tekintem. Miután áttekintem a rokon nyelvi megfelelőket és a magyar nyelv összetett szavainak különféle csoportjait, rátérek a mordvin nyelvi példák bemutatására és részletes elemzésére, amely magában foglalja az igei összetételeket és a többesjellel ellátott összetett szavakat.

1.1. Összefoglaló összetételek a finnugor nyelvekben

Mielőtt rátérnék a mordvin nyelv összefoglaló jelentésű összetett szavaira, a rokon nyelvekben megtalálható mellérendelő összetett szavakról teszek említést. Az első jelentős összefoglalás a finnugor nyelvek összetett szavairól Beke Ödön munkája volt (Beke 1913), amelyben először is rendszerezte, csoportosította az összetétel típusa szerint a szavakat, majd az egyes csoportokon belül számos példát hozott a rokon nyelvekből. Beke Ödönnél az első csoport az összefoglaló összetételek, amelyekre kilenc nyelvből hoz példákat (magyar, vogul, osztják, zürjén, votják, cseremis, mordvin, finn, lapp). Ezek között a példák között azonban az általam megvizsgált igei csoport szavai nem találhatók meg. A rokon nyelvekben is meglévő összefoglaló jelentéssel rendelkező mellérendelő szavakból azt a következtetés vonom le, hogy ez valószínűleg ősi örökség. Néhány példa Beke Ödön összefoglaló gyűjteményéből: m. *szántó-vető*, *ia-fia*, *orcza*; vog. *nī-k'um* 'házaspár' (tkp. 'asszony-férj'), *pūt-tul* 'ennivalók' (tkp. 'üst-élésdúc'), *tēp-pasén* 'lakoma' (tkp. 'étel-asztal'); osztj. *jai-apsi* 'fivérek' (tkp. 'báty-öcs'), *tunt-vāsa* 'vízi madarak' (tkp. 'lúd-réce'), *χat-āt* 'éjjel-nappal' (tkp. 'nap-éj'); zürj. *pi-nyl*, *nyl-pi* 'gyerek' (tkp. 'fiú-leány, leány-fiú'), *aī-mam* 'szülők' (tkp. 'apa-anyanya'), *nīr-vom* 'arc' (tkp. 'orr-száj'); vtj. *nil-pi* 'gyermek' (tkp. 'leány-fiú'), *tilo-burdo* 'madár' (tkp. 'tollas-szárnyas'), *nimi-kut* 'csúszó-mászó' (tkp. 'szúnyog-légy'); cser. *ači-avaj* 'szülék' (tkp. 'atya-anyanya'); md. *jet'ä ava* 'szülők' (tkp. 'apa-anyanya'); fi. *maa-ilma* 'világ' (tkp. 'föld-levegő'); lp. *id'd'a-peivē* 'éjjel-nappal'. Mindezek mellett a finn nyelvi példákkal egy csoportban Beke Ödön három szót hoz az észti nyelvből összefoglaló jelentésre: *sū silmad*

'arc' (tkp. 'száj-szem'), *lū liha* 'test' (tkp. 'csont-hús'), *sōl leib* 'táplálék' (tkp. 'só-kenyér'). Ahogy az előbbieken már említettem, ebben a gyűjteményben nem szerepelnek összefoglaló jelentésű igék, azonban ezeknek meglétére utalnak véleményem szerint olyan szavak, mint a m. *szántó-vető*, illetve a zürj. *pujs-pežaljšis* 'sütője-főzője' és *vurjš-veťšjšis* 'varrójadolgozója'.¹

Björn Collinder *Comparative Grammar of the Uralic Languages* című művében (Collinder 1960) szintén kitér erre, az általa speciális csoportnak nevezett kategóriára. A kopulatív összetételeket gyakorinak véli a finnugor nyelvekben. Példaképpen hozza a m. *szántóvető* 'farmer, cultivator', a zürj. *nyl-pi* 'children' ['gyermek'] és a fi. *maailma* 'world' ['világ'] szavakat. Emellett megkülönbözteti a tautologikus összetételeket is: zürj. *čukir-veškir* 'wriggle' ['redő'], vtj. *myl-kyd* 'mind, desire' ['értelem, kívánság']. Ezt követően az ikerszavakra is bemutat néhány példát a magyar nyelvből: *ia-fia*, *ímmel-ámmal* (Collinder 1960, 230–231).

Mindezek mellett meg kell említenem K. Je. Majtyinszkaja cikkét is (Majtyinszkaja 1947), amelyben a mellérendelő szóösszetételekkel foglalkozik. Három fő csoportra osztja a mellérendelő összetett szavakat: összefoglaló összetételekre, azonos jelentésű komponensekből álló lexémákra és onomatopoetikus szavakra. A harmadik csoportban még két alkategóriát különít el aszerint, hogy a komponensek közül az egyik vagy egyik sem rendelkezik önálló jelentéssel. Az összefoglaló összetételekre az alábbi példákat is megtaláljuk a tanulmányban: md. *ямт-кашат* 'еда' ['étel'], cser. *кѹмыж-собла* 'посуда' ['edények'] (tkp. 'bögre-kanál'). m. *arc* 'лицо'. A második csoportba sorolja a következő szavakat: md. *оят-ялгат* 'товарищи' ['barátok'], zürj. *гуяма* 'погреб' ['pince'] (tkp. gödör-gödör). Az onomatopoetikus szavak első csoportjába tartozik a zürj. *жуз-жаз* 'мысор' ['szemét, hulladék'], ahol az első komponens nem rendelkezik önálló jelentéssel. A másik alcsoport, amelyben sem az előtag sem az utótag nem egy valódi szó, pl. a m. *dinom-danom*.

A rokonnyelvi példák alapján úgy vélem, hogy a mellérendelő összetételek jelentős szereppel bírhattak már a régebbi korokban is, és nem csupán az egyes nyelvek különálló életében váltak fontossá.

1.2. A mordvin nyelv összetett szavai

A mordvin nyelv a finnugor nyelvcsalád finn-volgai ágához tartozik. A mordvin nép két népcsoportot foglal magába, amelyek önelnevezésként az erza és moksa neveket

¹ A Beke Ödön által is jegyzett példák a NyK 42 kötetében olvashatók (ld. irodalomjegyzék).

használják. Mindkettőnek külön irodalmi nyelve van és nagy számú nyelvjárása is. Az általam vizsgált erza-mordvin irodalmi nyelv az 1920-as évektől kezdődően alakult, s alapja a kozlovkai nyelvjárás.

A mordvin nyelv összetett szavai hasonlóan csoportosíthatók, mint a magyar nyelvben. Megkülönböztetünk alárendelő és mellérendelő összetett szavakat. Az alárendelő szavak többségükben jelzős szerkezetek, és azok közül is leginkább minőség- és birtokos jelzősek. Például: md. *уне|ведь* 'tenger, óceán' (tkp. 'nagy-víz') (EMSz 2003: 127).

Az erza összetett szavak lehetnek főnévi, melléknévi, számnévi, névmási, határozószói, igei és onomatopoetikus összetételek. A mellérendelő összetett szavak keletkezhetnek szóismétléssel is: *уень-уень* 'évekig' (tkp. 'évi-évi') (EMSz 2003: 124). A főnévi komponensekből álló mellérendelő összetett szavak egyik speciális típusa, amikor az összetett szó mindkét tagja többesjellel van ellátva. Ezek többségükben nem többes számot jelölnek, hanem a két szó összetartozását fejezik ki. Ilyen szavak például: *авам-меӱмерть* 'anya és leánya', *памят-ялакст* 'testvérek' (tkp. 'nővér-öcs') (EMSz 2003: 31, 271).

1.3. Gyűjtési folyamat, észrevételek

A szójegyzékem (ld. 23–25 l.) megírásakor felhasznált szótár 2003-ban jelent meg Szombathelyen Mészáros Edit és Raisza Sirmankina műve. Ez az első erza-mordvin – magyar szótár (Mészáros E. – R. Sirmankina: Erza-mordvin – magyar szótár. Szeged 1999) bővített változata. A szócikkek számának megnövekedése mellett a másik két jelentős különbség a korábbi szótárhoz képest, hogy cirill betűs írást használ a mordvin szavak közlésekor, valamint az 1995-ben publikált helyesírási szabályokat követi. Azért választottam dolgozatomban szóanyagának forrásaként ezt a szótárt, mivel ez a legújabb erza-magyar szótár, valamint szóanyagának terjedelme is könnyebben kezelhető. Vizsgálatom során a szerzőket nem bíráltam felül. Az erza–magyar szótár által összetett szónak ítélt lexémákat gyűjtöttem és vizsgáltam. A munka során összeállított szójegyzék összetett szavainak néhány csoportját vizsgálom részletesebben ebben a dolgozatban. Az összetett szavak esetében a 2002-es szakirodalmat (Cigankin 2002) is figyelembe veszi. Ezek alapján az összetett szó utótagja kezdő mássalhangzójának zöngésség szerinti hasonulását is jelzi a szótár, például *кедь|боӼда* (*кедь|ноӼда*) 'csukló'. Emellett a szótár mellett felhasználtam még Szerebrennyikov Erza–orosz szótárát (Szerebrennyikov 1993) és Paasonen Mordwinisches Wörterbuch című munkáját is (Paasonen 1990–1998).

1.4. A szóösszetétel fogalma

Mivel a szóösszetétel nyelvünkben és a mordvinban is az egyik gyakori módja a szóalkotásnak, ezért szükséges vele foglalkozni. A szóösszetételek során két vagy több szó összeillesztésével alkothatunk egy új lexémát, és szinte korlátlan számban hozhatunk így létre újabb szavakat. Az összetett szavak elő- és utótagból állnak, amelyek között lévő kapcsolat lehet szoros és laza is. A szavak többségét a szoros kapcsolat jellemzi. Ide tartoznak az alárendelő összetételek, a morfológiai típusú összetételek, a szervetlen összetételek, valamint egyes mellérendelő összetételek is. Ezeknek a szoros összetételeknek a sajátosságai közé tartozik, hogy alkotóelemeiket egybeírjuk, a rag az utolsó tagon jelenik meg és a hangsúly az első tag első szótagján van. Ezzel ellentétben a laza összetételek mellérendelő szerkezetűek. Az előtag és az utótag mindig kötőjellel kapcsolódik, mindkét tagot ellátjuk toldalékkal, és mindkét alkotóelem első szótagja hangsúlyos.

1.5. Grammatikai csoportosítás

Annak alapján, hogy az elő-, illetve az utótag között milyen grammatikai viszony áll fenn, megkülönböztetünk szerves és szervetlen összetételeket. A szerves összetett szavak közé tartozó alá- és mellérendelő összetett szavak között van grammatikai kapcsolat. Például *kölyökkutya*, *hanyatt-homlok*. Az alárendelő összetételek feloszthatók alanyos, tárgyas, határozós és jelzős összetételekre. A szervetlen összetételű szavak annyiban különböznek a szervestől, hogy az előtagot és az utótagot nem kapcsolja össze grammatikai viszony. A szerves összetételben belül megkülönböztetünk morfológiai és szintaktikai összetételeket is. Az első csoportba tartoznak az összetett szavak, amelyek tagjait egy fogalomszó és egy viszonyzó képezi, például *országszerte*, *délelőtt*. Ennek a csoportnak a komponensei továbbá a képzőszerű utótagos szavak, mint a *gabonaféle*, *fiúforma*. A szintaktikai típusú összetételek kategóriája foglalja magában az alárendelő, mellérendelő, valamint a szervetlen összetételeket is (Keszler–Lengyel 2002: 146).

1.6. Szófaji szempont

A szófaji szempontú osztályozásnál az alárendelő összetett szavak esetében az utótag szófaja a meghatározó. A mellérendelő összetételek azonos szófajú alkotóelemekből állnak.

Töisméltés esetén eltérhet a mellérendelő összetett szó tagjainak szófaja, vö. *akarva-akaratlan* (Keszler–Lengyel 2002).

1.7. A szerves összetételek

A szerves összetételek közé sorolandók azok az összetett szavak, melyeknek előtagja és utótagja között valamilyen grammatikai viszony van. E kritérium alapján ez a típus két nagyobb osztályra bontható fel: morfológiai és szintaktikai csoportra. E két kategória közötti legjelentősebb különbség, hogy a morfológiai típusú csoport egyik eleme fogalomszó, a másik pedig viszonyzó. Ide tartozik többek között a m. *délelőtt*, *mialatt*, *szertőlott*, *érzékfeletti* (Keszler–Lengyel 2002).

1.7.1. Alárendelő összetételek

Az alárendelő összetett szavak két önálló hangalakú és jelentésű szó összekapcsolásával keletkeznek. Jellemző továbbá, hogy az előtag az utótaghoz képest alárendelt pozícióban van. Jelentésüket tekintve B. Lőrinczy Éva három kategóriát különít el egymástól. Az elsőbe sorolja mindazon alárendelő összetett szavakat, amelyek elő- és utótagjának jelentése még nem szorult háttérbe, és kiejtésükkor mindkét szó képzete feltámad a beszélőben, de ennek ellenére egy egységes fogalmat jelölnek. Ilyen például a m. *motorszerelő*, *körömreszelő*, *hófödte*. A második csoport azokat a főként anyagnévi jelzőt tartalmazó szavakat tartalmazza, ahol az összetett szó jelentése nem több az összetevők jelentésének összegénél, például a m. *aranygyűrű*, *faláda*. Az utolsó osztályt azok a szavak alkotják, amelyekben az összetevők jelentését elhomályosítja az új jelentés, vö. *szószóló*, *háztartás* (B. Lőrinczy 1961: 454).

Az alárendelő összetett szavak további öt csoportra oszthatók fel, amelyekben az előtag betöltheti az alany, a tárgy, a határozó és a jelző szerepét. Így ide tartoznak az alanyos, tárgyas, határozós, jelzős alárendelő összetételek, valamint a jelentéssűrítő összetételek is. Az alárendelő összetételek előtagján egyes esetekben megjelenik a viszonyrag is, amely a két alkotóelem közötti viszonyt jelöli, például *mennybemenetel*.

Alanyos alárendelő összetétel

Az ide tartozó összetett szavak túlnyomórészt igei utótaggal rendelkeznek, például m. *madárlátta, botcsinálta*. De esetenként melléknévi igenévi utótagúval is találkozunk, mint a *hajótörött*, valamint melléknévvel, vö. m. *elmebeteg, felemás*.

Tárgyas alárendelő összetétel

Igei és igenévi utótagú összetett szavak tartoznak ide, melyek tárgyi előtaggal rendelkeznek, például *jótáll, tréfacsináló*. Megjegyzendő, hogy az igenévi utótaggal ellátott tárgyas összetett szavak, mint a fentebb említett *tréfacsináló*, értelmezhető nem csupán tárgyas összetételként, de birtokos jelzőiként is (*tréfa csinálója, tréfát csináló*) (Keszler–Lengyel 2002: 148).

Határozós alárendelő összetétel

Mivel a határozó mint bővítmény kapcsolható minden alapszófajhoz, ezért tekintélyes számú összetett szó tartozik ide. Ebből csupán néhányat adok meg. A helyhatározós összetett szavak csoportjába tartozik a m. *szembeszökő, bennszülött, óceánjáró*. Módhatározós például a *hátúszó, éleslátás*. Ezeken kívül az eszközhatározós, eredményhatározós, eredethatározós, időhatározós stb. összetételekre is van számos példa a magyar nyelvben. A helyhatározós összetétel a mordvinban is megtalálható. Például a md. *проксникс* 'heveder' (tkp. 'keresztülkötél') (EMSz 2003: 384).

Jelzős alárendelő összetétel

A jelzős összetett szavak esetében az utótag szófaja főnév vagy főnévből képzéssel létrehozott melléknév lehet. Ide tartozik számos más szavunk mellett a *műszőrme, képeskönyv, felhőfoslány, háromszög*. A jelzős összetett szavak között megtalálható a minőség-, a mennyiség és a birtokos jelzői előtagú szó is. Kisebb számban de melléknévi utótagú összetett szavaink is vannak. Például a *rosszmájú, sokgyerekes*. Az erza összetett szavaknál jellemző a jelzős alárendelés: md. *чыѣмо/ня* 'a fa koronája' (tkp. 'fa-fej'), *напей/бауа* 'selyemkendő' (tkp. 'selyem-kendő') (EMSz 2003: 437, 271).

Jelentéssűrítő alárendelő összetétel

Az alárendelő összetett szavak ötödik osztályába tarozó szavak fő jellemvonása, hogy visszavezethetők mondatrészletekre akár egy szóval is (például *csatakiáltás* 'csatára buzdító kiáltás').

Ennél azonban nagyobb számban találhatók meg a bonyolultabban feloldható szerkezetek, amelyek csak egynél több szó hozzáadásával alakíthatók mondatrészletekké. Szófajilag az ide sorolandó összetett szavak leggyakrabban főnevek és melléknevek. Például: *élettapasztalat*, *papírbolt*, *molnárkék*, *csendbiztos*.

1.7.2. Mellérendelő összetételek

Két nagy csoportra különül el az összetett szavaknak ez a kategóriája. Az első csoport az ismétléses összetett szavak csoportja, amelyben a két komponens ugyanaz. Ezen belül elkülönül még két további alcsoport is: a szóismétléssel, illetve a töismétléssel létrejött szavak. A szóismétlés (vagy ahogy a korábbi szakirodalom is nevezi: a kettőztetés) egy szó változatlan hangalakban való megismétlését jelenti. Például: m. *sok-sok*, *lassan-lassan*. Ezek fokozó hatásúak. A töismétlés (figura etymologica) kategóriájába tartozik például a *nőttön-nő*, *telis-tele*, amelyek szintén nyomatékosítást fejeznek ki.

A másik osztály a valódi mellérendeléseket tartalmazza, amikor két különböző szóalak kapcsolódik össze. Ezek között vannak szinonim jelentésűek (m. *ág-bog*, *sír-rí*) és ellentétesek (*égen-földön*, *ki-be*). A két fő csoport között helyezhető el a szakirodalom által álikerszónak nevezett csoport (Keszler–Lengyel 2002: 150), ahol játékos szóismétlés figyelhető meg. Például: m. *csapot-papot*, *dúl-fül*. Az ikerszavak esetében az elő- vagy az utótag egy önállóan nem létező szó.

1.8. A szervetlen összetételek

Az összetett szavak másik nagy csoportját képező szervetlen összetételek tagjai fokozatosan váltak összetett szavakká az együtt használás rendszerességét követően. A szegmensek között nincs sem logikai, sem grammatikai összefüggés. Ezek között azonban találhatók olyan viszonyjelölő szavak, melyeknek jelentése kapcsolódik egymáshoz: m. *ámbrár*, *mivelhogy* (Keszler–Lengyel 2002: 151). Továbbá tagadószó és tiltószó is szerepelhet komponensként egyes szervetlen összetételekben: *nemrég*, *nemulass*. Mindezek mellett

keletkezhetnek olyan szavakból is, amelyek permanensen egymás mellett helyezkednek el: *hiszekegy*, *egyszeregy*. Szófajukat tekintve ezek az összetett szavak túlnyomórészt viszonyjelentéssel bíró szavak. Pl.: kötőszók (*ámbár*, *noha*), partikulák (*csakis*, *mégoly*), határozószók (*máris*, *alighogy*), módosítószók (*mindegy*, *majdnem*). Ide sorolhatók az összetett névmások is, például a *bármilyen*, *valahogyan* (Keszler–Lengyel 2002: 151). A szervetlen összetételű szavakra jellemző, hogy a hangsúly mindig az előtag első szótagján helyezkedik el. Ezek mellett azonban vannak átmeneti esetek is, ahol egy, illetve két hangsúllyal is ejthető a szó. Ilyen például az *úgy-ahogy*, *annyira-amennyire*. Az előbbi példák kivételével a szervetlen összetett szavakat egybe írjuk (B. Lőrinczy 1961: 457–458).

2. A *-t/-t'* többesjellel alkotott összetett szavak az erzában

Külön csoportot alkotnak azok a mellérendelő összetett szavak, amelyek mindkét tagja *-t* vagy *-t'* többesjellel ellátott. Ebben a kategóriában további alcsoportokat különböztet meg aszerint, hogy a szó összefoglaló jelentésű (2.2.1.), illetve az összetett szó jelentésében megtaláljuk a két komponens jelentését is (2.2.2.), a lexéma eltérő hangalakú, de ugyanolyan jelentésű szavak összetétele (2.2.3.), ikerszó, ahol az egyik szó rendelkezik önálló jelentéssel, míg a másik hangalaki hasonlóságával kapcsolódik hozzá (2.2.4.). Az első és a második csoport szavai közé leginkább embereket jelölő lexémák kerültek, és azon belül is a rokonsági terminusok szerepelnek. Az összetételekben a többesjel leginkább a két szó összetartozását fejezi ki, és nem annak többes számát. Mindezek mellett azonban tisztázni szükséges, hogy a többes szám jelölése, abból a szempontból is motivált, hogy az ide tartozó fogalmak több embert jelölnek. Ez véleményem szerint az idő folyamán analógia hatására terjedt tovább azokra az fogalmakra, amelyek nem valamely rokonsági viszonyt jelölnek.

2.1. Összefoglaló jelentésű szavak

Az első alcsoport, ahogy a korábbiakban is említettem már, azokat a szavakat tartalmazza, amelyek összefoglaló jelentésűek. Ennek a csoportnak egy részét képezik a rokonsági terminusok, például az *атям-бабам* 'házastársak' (tkp. 'férj-feleség'), *наням-сазопм* 'lánytestvérek' (tkp. 'nővér-húg'), *покутям-бабам* 'nagy szülők' (tkp. 'nagyapa-nagymama'), *тетям-авам* 'szülők' ('apa-anyja'). Itt érezhető talán a legerősebben, hogy az előtag és az utótag mindkét elemén megtalálható többesjel a két elem összetartozását fejezi ki.

Ezek közül is a 'házastársak', 'nagyszülők' és 'szülők' jelentésű szavak esetében a két tag kiegészíti egymást, vagyis két félként alkot egy egészet (egy szót ebben az esetben). A 'lánytestvérek' jelentésű szó is a rokonsági terminusokhoz tartozik. Ezek a rokonságot kifejező összetett szavak mind megtalálhatók az erza–orosz szótárban is ugyanilyen alakban: *атят-бабам*, azaz 'öregember és öregasszony'; második jelentésként 'супруги', vagyis 'házastársak' (ERS 63). A *натят-сазопм* 'lánytestvérek' szintén szerepel. A nagyszülők jelentésű *покитят-бабам* ebben a szótárban 'предки', vagyis 'ősök, elődök' jelentésben található meg (ERS 494). Az összefoglaló jelentésű szavak közül az utolsó rokonságot kifejező alak is megtalálható szintén olyan jelentésben, mint az erza–magyar szótárban: *тетят-ават* 'родители' ['szülők'] (ERS 659).

Az ide tartozó további szavakra jellemző, hogy összefoglaló jelentést adnak. Ilyen a testrészek neveit tartalmazó *кедть-пильгеть* 'végtagok', *прат-пильгеть* 'ua.'. Az első alak 'kezek és lábak' jelentésű szavakból áll, míg a második szó érdekessége az előtag. A *прат* 'fej' ugyanis nem tekinthető végtagnak, mégis ebben az összetételben szerepel a 'láb' jelentésű *пильге* mellett. Mindkét szót megtaláljuk az erza–orosz szótárban is. Az első jelentésánilag megegyezik a Mészáros–Sirmankina szótárában lévővel vö. *кедть-пильыть* 'руки-ноги' ['kezek-lábak'] (ERS 246). A második szó abban tér el, hogy az *прат-пильыть* 'конечности' ['végtagok'] alakban szerepel (ERS 523). Emellett a szótár felvesz ugyanebben a jelentésben egy másik szót is, amely szintén végtagokat jelent: *прат-серькат*, amelyben az utótag *серька* 'lábszár' (ERS 523).

A következő három szó szintén összefoglaló jelentést ad meg. A 'vaj és tejföl' alkotta *ойть-велькст* 'tejtermékek', a 'kanál és tál' összetételéből létrejött *пенчть-вакант* 'edény', valamint az 'orsó és fésű' jelentésű szavakból kialakult *штереть-накарть* 'fonáshoz használt eszközök'. Tejtermékek jelentéssel két különböző szó szerepel az erza–orosz szótárban. Az egyik a már fentebb említett *ойть-велькст*, a másik az *ойть-ловст* 'молочинные продукты' ['tejtermékek'], amelynek előtagja megegyezik az előző szóéval, utótagja pedig a 'tej' jelentésű *ловсо* többes számú alakja (ERS 435). A másik két összefoglaló jelentésű összetett szó, a *пенчть-вакант*, *штереть-накарть* nem szerepel az erza–orosz szótárban.

2.2. A két komponens jelentését tartalmazó szavak

A következő alcsoport azokat a szavakat tartalmazza, amelyek nem egy összefoglaló, harmadik jelentést adnak meg, hanem mind a két komponens jelentése összeadódik bennük. Ebben a csoportban is egyenrangúnak tekinthető a két komponens. Az első csoporthoz

hasonlóan itt is megtalálhatók egyes rokonsági viszonyok megjelölései. Ezek közé tartozik: *авайтт-урьват*, *урьват-авайтт* 'anyós és menyé', *ават-тейтерть* 'anya és lánya', *ават-цѣрат* 'anya és fia', *атяйтт-ававт* 'após-anyós', *патыт-ялакст*, *ялакст-патыт* 'nővér és öcs', *тетят-тейтерть* 'apa és lánya', *тетят-цѣрат* 'apa és fia'. A következő két szó a *тештеть-ковт* 'csillagok és a hold' és a *ямт-кашат* 'leves és kása'. Érdekesség, hogy az eddig felsorolt szavak többségében a többes szám az egyes tagokon akkor sem okoz különösebb jelentéstani problémát, ha nem csak az összetartozás funkcióját fejezi ki. A 'csillagok és hold' jelentésű szónál a 'hold' is megkapja a többesjelet. Ezen a példán látszik talán a legjobban, hogy a két komponenshez kapcsolt többesjel elsődlegesen nem a plurális kifejezésére szolgál, hanem sokkal inkább a két tag összekapcsolására. Az erza–orosz szótár az 'após-anyós' jelentésű szót kivéve tartalmazza a fentebb felsoroltakat. Az *авайтт-урьват*, *урьват-авайтт* annyi különbséggel található meg, hogy az *ававт* 'anyós' jelentésű szóhoz nem kapcsolódik a *-т* többesjel, tehát *авайт-урьват*, *урьват-авайт'* ['свекровь со снохой'] alakban szerepelnek (ERS 29, 697). Az *ават-тейтерть* 'anya és lánya' változatlan formában található meg az erza–orosz szótárban is (ERS 30), ugyanúgy mint az *ават-цѣрат* ['мать и сын'] (ERS 30). Egyedül az *атяйтт-ававт* nem található meg. A *патыт-ялакст* 'сестра с младшим братом' ['nővér az öccsével'] (ERS 461) is változatlan alakban van jelen. A *тетят-тейтерть* 'apa és lánya', *тетят-цѣрат* 'apa és fia' mellett szerepel egy *тетят-покият* 'предки' ['elődök'] szó is (ERS 659). A *покият* 'дед, дедушка' jelentése 'nagyapa, öregapa'. A *тештеть-ковт* 'csillagok és a hold' és a *ямт-кашат* 'leves és kása' változatlan jelentésben található meg az erza–orosz szótárban is (ERS 660, 802). A különbség csupán az, hogy a *тештеть* szót *тештть* alakban találjuk.

2.3. Azonos jelentésű komponensekből álló szavak

Az azonos jelentésű komponensekből álló szavak csoportjába tartozik a *лушмот-лашмот* 'völgyek és szakadékok' (tkp. 'völgy-völgy'), valamint a *оят-ялгат* 'barátok, barátnők'. Mindkét esetben az előtag és az utótag ugyanazon jelentéssel rendelkezik. Ezt a két szót az erza–orosz szótár is ebben az alakban és jelentésben közli: *лушмот-лашмот* 'долы и овраги', *оят-ялгат* 'друзья' (ERS 353, 449). Később, az összefoglaló jelentésű igéknél is felvetődő kérdést itt is feltehetjük. Miért is van szükség ilyen esetben összetett szóra? Az egyik szó is megadja a kívánt jelentést. Itt is azt a választ tudom adni, amit az igei összetételekkel kapcsolatban, azaz a fokozás lehetett a célja ennek a kifejezésmódnak.

2.4. Ikerszó

A *лутком-латком* 'völgyek és szakadékok' szót azért tettem külön csoportba egyedüli szóként, mert véleményem szerint ikerszó. Az utótagot megtaláljuk önálló szóként az erza–magyar szótárban 'szakadék, árok' jelentésben. Az előtaggal kapcsolatban a szótár tartalmaz egy *лутко* 'kéreg, héj' szót, ami azonban jelentésánál sem a 'völgyek', sem a 'szakadékok' jelentéshez nem kapcsolható. Ezért gondolom úgy, hogy az előtag ebben az esetben sokkal inkább hangalaki hasonlósága miatt kapcsolódik a második komponenshez. Az erza–orosz szótárban megtalálható *луткм-латкм* alakban. Ebben az esetben az előtag *лутко* 'лутошлю (верхний слой лыка)' [azaz 'a háncs legfelső része'] (ERS 353). Mindebből arra a következtetésre jutottam, hogy az előtag nem jelenthet sem völgyet, sem szakadékot, hanem mindössze a hangalak köti az utótaghoz. Így ebben az esetben az utótag adja meg az összetett szó jelentését, és ténylegesen ikerszóról beszélhetünk.

3. Az igei összetételek

Az erza–mordvin nyelv összetett szavainak második csoportjaként az igei összetételeket vizsgáltam meg, csoportosítva, és magyarázatot keresve arra, hogy milyen szerepe van a második szegmensnek, illetve milyen morfológiai jelenségek találhatók az egyes lexémákban.

A magyar nyelvhez hasonlóan a mordvin igék is rendelkeznek olyan morfológiai jegyekkel, mint a mód, idő, szám, személy, és ezek mellett mindkét nyelv az alanyi (indeterminatív) és tárgyas ragozású (determinatív) alakokat is megkülönbözteti. A mordvinban egyes és többes számban is meglévő három személy a jelen idő mellett múlt időkben és jövő időben is ragozható. A magyartól eltérően a nyelv bővelkedik az igemódokban is (kijelentő, feltételes, felszólító, óhajtó, kötő, feltételes-kötő, kívánó mód). Az igei összetételek első csoportjánál az utótagot segédigének fogom nevezni a vizsgálat során, mivel ezek hordozzák az összetett szó igei tulajdonságait.

3.1. Segédigei utótagú összetételek

Az első csoportba azokat a szavakat soroltam, amelyekben az utótag segédige. Ebben a segédigei szerepben a *молемс* 'mond', a *меремс* 'történik', és a *теемс* 'csinál' igék

szerepelnek. Ezek az igék a szótárban infinitivusi alakban alkotják az összetett szavak második tagját. Általános jelentésüknél fogva az összetett szó egészének jelentésére nincsenek olyan befolyással, mint az első tag. Inkább csak az igei voltát adják meg ezeknek a szavaknak, és a ragozási paradigmában való részvételüket biztosítják, mivel ezzel az utótaggal rendelkező összetett szavak esetében a második komponens kapja meg a személyragot. Arányukat tekintve a *молемс* ige szerepel a legkevesebbszer, míg a *меремс* és a *теемс* háromszor olyan gyakran. A funkcióbeli különbséget tekintve az onomatopoetikus előtag bizonyos fókig meghatározza, hogy milyen utótag kapcsolódik hozzá, de nem minden esetben. Így például a 'mond' jelentésű *молемс* két esetben a hallással kapcsolatos, például md. *кашм-молемс* 'hallgat, csendben van', *зэртъ-молемс* 'dörög, dübörög, zúg'. A másik két esetben azonban teljesen más jelentésben mutatkozik: md. *ашолт-молемс*, *ашолк-молемс* 'elfehéredik', *зуйтъ-молемс* 'borzong'. A *теемс* utótagú szavak egy személy általi cselekvést fejeznek ki. Így például: md. *нолит-теемс* 'megnyal', *ноцк-теемс* 'megránt, ránt egyet'. A három segédige közül a *меремс* az, amely leginkább a jelentéséhez kapcsolható előtagot kap. Az igék közül a *тюжт-меремс* 'sárgállik, vöröslík', a *кивчк-меремс* 'felvillan, felcsillan', és a *чикор-меремс* 'csikorog' is történetet fejez ki, mégpedig emberi cselekvéstől függetlenül. Az előtagok, ahogy a példákban is látni fogjuk, jelentést hordozó elemek, amelyek szóképzéssel létrejött lexémák. Ezek az előtagok a személyragozásban nem vesznek részt.

3.1.1. Onomatopoetikus előtagú összetett szavak

Az igei összetételeknek ebbe a csoportjába soroltam azokat a szavakat, amelyeknek utótagja szintén az előbb felsorolt három ige, míg az előtag egy onomatopoetikus (azaz hangutánzó-hangfestő) szó. A jelentést az első tag adja meg, míg a másik, általánosabb jelentésű komponens az igei részét képezi az összetételnek, és a személyragok is ahhoz kapcsolódnak. A hangutánzó szavak ezekben az összetett szavakban nem igei alakban fordulnak elő, így nem kapcsolható hozzájuk személyrag sem. Az ebbe a csoportba tartozó szavak besorolását nem csupán Mészáros–Sirmankina erza–magyar szótára alapján végeztem el, hiszen abban az esetek nagy részében az előtag nem szerepelt önálló szóként, csak összetett szóban. Segítségképpen az Erza-orosz szótárt használtam fel. Ebben a szótárban önálló szóként is szerepelnek mindazok az onomatopoetikus szavak, amelyek ebben a csoportban előtagjait alkotják az összetételeknek.

Az ebbe a csoportba tartozó első három szót azonos töre vezetem vissza: md. *зуйк-меремс* 'megdobban, megremeg', *зуйк-теемс* 'ua.', *зуйтъ-молемс* 'borzong'; vö. még: *зуйтъ* 'borzongás'. A példákban szereplő, a hangalakokat lezáró *к* és *тъ* elem minden

bizonytal képző. Ezeken kívül van a *зуйнемс* 'remeg, reszket' ige is. A *зуйть* előtagú szó is megtalálható *зуйть-молемс* 'borzong' alakban is a szótárban. Például: *рунгован зуйть-моли* 'hideg borzongás futkos rajtam' (EMSz 2003: 121). A *зэртъ-молемс* 'dörög, dübörög, zúg', és a *кивчк-меремс* 'felvillan, felcsillan' szavak első tagja szintén onomatopoetikus szó. Az erza–magyar szótár önálló szóként csupán a *зэртъ* alakot említi, míg a *кивчк* az összetett szóban jelenik meg. A *зэхельк-меремс* 'elcsendesedik' összetett igében, az előtag a szél elcsendesedését jelző onomatopoetikus szó. Ezt az alakot az erza–orosz szótár is közli: *вармась зэхэльк мерсь* 'ветер утих' ['a szél elcsendesült'] (ERS 200). A *кашм-молемс* 'hallgat, csendben van, nem szól' első komponense főnévként szerepel az erza–magyar szótárban 'csend, hallgatás' jelentéssel. A *кашм* szó onomatopoetikus volta nehezen eldönthető. Paasonen szótára alapján soroltam ebbe a kategóriába. Ott a következő jelentésben szerepelt: *кашм* 'тише! молчать!' ['pszt! csendet!']. Összetett szóként: *кашм-молемс* 'молчать' ['hallgatás, csendben van'] (Paasonen 1990–1998: 644). A *лыкаст-теемс* 'meginog, meglendül, megtántorodik' mellett szerepel egy *лыкым-лакым* 'ringva, lengve' szó is. Ezt az erza–orosz szótár onomatopoetikus szónak minősíti. Ebből arra következtetek, hogy az *лыкаст-теемс* előtagja is hangutánzó szó. Ezen kívül szerepel a *луй-лай*, illetve a *луй-луй* alak is, amelyek lengést kifejező onomatopoetikus szavak. Ezekben a szavakban valószínűleg a *луй* szó található, amely a lengést kifejező onomatopoetikus szó. A *лыкаст-теемс* szóban egy deverbális névszóképző lehet *-ст* alakban, amely a cselekvés eredményét adja meg (Keresztes 1990: 67). A *нолит-теемс* 'megnyal' szó előtagja nem szerepel a szótárban önálló szóként. Az erza–orosz szótár azonban tartalmazza, eszerint az előtag onomatopoetikus szó. Ennek alapján soroltam ebbe a csoportba: vö. *нолит-теемс* 'облизнуть' ['megnyal'] (ERS 416). A *ноцк-теемс* 'megránt, ránt egyet' jelentésű szó első komponense szintén hiányzik az erza–magyar szótárból. Ezt szintén az ERS tartalmazza. A hozzá kapcsolt utótag a cselekvést jelöli. A szótár által hozott példa: *ноцк сеземс умарь* 'быстро сорвать яблоко' ['gyorsan letépni az almát'] (ERS 418). A *ноцк-ускомс* 'meghúz' alakban is ugyanezt az onomatopoetikus előtagot találjuk. A *пукиит-теемс* 'recseg, ropog; csikorog' előtagja recsegést, csattanást kifejező hangutánzó szó. A *скирьк* előtaggal két összetett szó is tartozik ebbe a csoportba: a *скирьк-меремс* 'izgalomba jön', ill. a *скирьк-теемс* *седеесь* 'összeszorult a szíve'. Az első tagot az EMSz is hangutánzó szóként tünteti fel. A *меремс* előtagú alak nem szerepel az erza–orosz szótárban, a történést kifejező utótaggal ellátott alak azonban megtalálható benne. A leírásban azt találjuk, hogy a rossz lelki állapot megjelölésére használatos a szó, vö. *плохое душевное состояние* ['rossz lelki állapot'] (ERS 591). A következő két lexéma esetében a *меремс* és a *теемс* utótag is kapcsolódik hozzájuk. A jelentés alapján is látható, hogy mind emberi cselekvésről, mind

attól független történésről szó lehet, azaz *сорк-меремс* 'megremeg, megrezzen', ill. *сорк-теемс*, *сырк-теемс* 'megremeg, megrezzen'. A megremegést, megrezzenést kifejező onomatopoetikus szó mint előtag található meg ezekben az összetételekben, azonban a *сырк* nem szerepel sem egyik sem másik szótárban mint önálló szó csupán összetételként, a fentebb említett példa alapján, illetve *сырк а теемс* 'meg sem rezdül' alakot is megtaláljuk, amelyben az *а* tagadó partikula. A következő két szó előtagjai az erza–magyar szótárban nem találhatók meg, csak összetételben: *тарык-теемс*, *тарск-теемс* 'összerezzen', *тарык-меремс*, *тарск-меремс* 'ua.'

A következő három szó bizonyos szempontból kivétel a többi közül, mert ezeknek az előtagjai nem kapták meg sem a *т*, sem a *к* képzőt. Ezek a következők: *цумерь-меремс* 'csillog, ragyog, fénylik, szikrázik, tündöklök', *чикор-меремс* 'csikorog', *чикор-теемс* 'ua.'. Az utóbbi két alak előtagja megtalálható az erza–magyar szótárban is, míg a *цумерь* szó nem szerepel csak főnévi és igei alakban, vö. *цумердема* 'csillogás, ragyogás', *цумердемс* 'csillog, ragyog'. Ugyanígy az erza–orosz szótár is a képzett alakokat sorolja fel, valamint az összetett igét.

Az onomatopoetikus szavak többsége igei alakban is szerepel a szótárban, például a *соркстамс* 'megremeg', *тарскадемс* 'összerezzen', *ныкуитордомс* 'recseg, ropog', *ноцкадемс* 'rángat', *нолитамс* 'megnyal'. Ezek alapján felvetődhet a kérdés, hogy miért szükséges ezeknek az onomatopoetikus szavaknak a segédigével kiegészülve alkotott összetett igei alakjuk, ha ugyanazzal a jelentéssel rendelkező egyszerű igeiként is megvannak a nyelvben. Magyarázatként azt tudom minderre adni, hogy valószínűleg az egyszerű igei alakok későbbi keletkezésűek. Az onomatopoetikus szavak az alapszókincsben is megvoltak, tehát ősibbek. Ezekből keletkezhettek a segédigével kiegészülve az összetett igék.

3.1.2. Képzett előtagú összetett szavak

Az ide tartozó szavak csoportja kis létszámú: *аиолт-меремс*, *аиолк-меремс* 'elfehéredik', *аиолт-молемс*, *аиолк-молемс* 'ua.', *аиолт-теемс*, *аиолк-теемс* 'ua.', *тюжт-меремс* 'sárgállik, vöröslök'. Az első három szóban figyelemre méltó, hogy ugyanaz az előtag mindhárom segédigével szerepel, és azon belül még két-két változata is van. Mivel mind a három igei utótag esetében a jelentés nem változik, az utótag ténylegesen segédigei szerepben jelenik meg ezekben a szavakban. Az előtag képzett volta a korábbi csoporthoz képest arra enged következtetni, hogy ezek az alakok az onomatopoetikus csoport szavainak hatására jöhettek létre. Az *аиолк*, *аиолт* szóalakokban az *аио* 'fehér' lexéma található meg. Ilyen jelentéssel szerepel az erza-mordvin – magyar szótárban egy *аиола* alak is. Ebben az

esetben az a kérdés, hogy a képzett *ашолк*, *ашолт* szavak melyik szótári szóból származtathatók. A szó végén lévő *m*, illetve *κ* elem valószínűleg egy-egy képző. Ahogy az előző csoportban is láttuk, az onomatopoetikus előtagú összetett igéknél az első komponens is ezzel a *m* és *κ* elemmel van ellátva. Ugyanez a képző szerepelhet az *ашо* és a *тюжа* szavak végén is. A sárgállik jelentésű *тюжт-меремс* alapján úgy vélem, hogy az elfehéredést kifejező mindhárom szó alapja az *ашола* lehetett, de mindkét esetben eltűnt a szóvégi *a*, és úgy kapcsolódik hozzá a *m* és *κ* elem. A vizsgálódásom során azonban kérdéses maradt ennek a két képzőnek az eredete.

Ebben a csoportban az előtag és az utótag kapcsolatára is ki kell térnem. Az az érdekesség ezeknek a szavaknak az esetében, hogy a két komponens közötti kapcsolat eltér attól függően, hogy grammatikai vagy jelentéstani szempontból vizsgáljuk-e. A grammatikai szempontot figyelembe véve megállapítható, hogy ezekben az alárendelő szerkezetekben az onomatopoetikus, illetve a képzett szó a rectum, míg az ige a régens. Jelentéstani szempontból viszont az ellenkezőjét tapasztaljuk. Az első komponens az, amelyik meghatározó ebben a tekintetben, nem pedig a második, amely jelentéstaniilag nem járul hozzá számottevően a szó tartalmához.

3.2. Összefoglaló összetételek

Az ide tartozó összefoglaló összetételek több csoportba oszthatók. Összefoglaló jelentésű szó például a *куштемс-морамс* 'táncol-énekel; szórakozik, vigad, mulat' ige. Néhány esetben előfordul, hogy az összetett szó jelentése megegyezik az egyik tag jelentésével. Erre példa a *шлямс-нардамс* 'megmosakszik, kitakarít' ige, ami egyben az első tag jelentése is. Egyes szavak mindkét komponense ugyanolyan jelentésű, ill. szinonim alakok, de hangalakilag különböznek. Ilyen szó például a *думамс-арсемс* 'tanakodik'. Ezekben a szavakban a részcselekvések jelentése adja meg a komplex cselekvést, amelynek konkrét jelentésből ezáltal egy elvontabb, absztraktabb jelentés jön létre.

Az ebbe a csoportba tartozó szavak előtagja és utótagja is a szótárban infinitivusi alakban van jelen. Az igeragozásban mindkét tag részt vesz, vagyis alaktanilag egyenrangúak, és megkapják a megfelelő személyragot, például *опиасть-карпесеть* 'felöltöztettek' (Mészáros 1998: 155). Az ide tartozó harminc szóból húsz szó esetében figyelhető meg a valódi összefoglaló jelentés. Az előtag és az utótag által meghatározott cselekvés, ill. folyamat egy harmadik, összetettebb és legtöbbször elvontabb jelentést ad. A szavakban a két tag egyenrangúnak tekinthető, mivel egyik sem kiegészítő jelentésű a másik komponenshez

képezt, ellentétben az előző csoporttal, amelyben az utótag segédige. Ide tartoznak a következő szavak:

андомс-симдемс, симдемс-андомс 'megvendégel' (tkp. 'etet-itat')
видемс-сокамс 'földet művel' (tkp. 'szánt-vet')
ѐмамс-арамс 'eltűnik, elveszik' (tkp. 'elveszik-válik valamivé')
кильдемс-поводемс 'befog' <igavonó állatot> (tkp. 'befog-oda-, megköt')
киштемс-морамс 'szórakozik, vigad, mulat' (tkp. 'táncol-énekel')
лисемс-совамс 'ki-be jön, ki-be járkal' (tkp. 'kijön-bemegy')
миемс-рамамс 'kereskedik' (tkp. 'elad-vesz')
нuemс-нивсэмс 'betakarít' (tkp. 'learat-kicsépel')
пидемс-панемс 'süt-főz, ételt készít' (tkp. 'főz-süt')
пиемс-паломс 'szenved, kínlódik, gyötrődik' (tkp. 'megfő-ég, elég')
пужомс-паломс 'elsatnyul, elsorvad, elcsenevészsedik' (tkp. 'fonnyad-ég')
редямс-судямс 'megbeszél, megvitat, megtárgyal' (tkp. 'észrevesz-ítél, bíraskodik')
симемс-ярсамс, ярсамс-симемс 'eszik-iszik, étkezik, táplálkozik' (tkp. 'iszik-eszik')
сокамс-изамс 'megművel <földet>' (tkp. 'felszánt-elboronál')
солавромс-калавромс 'meghat, megindít' (tkp. 'olvaszt-lerombol')
трямс-ваномс 'nevel, felnevel, táplál, eltart, ellát' (tkp. 'felnevel, táplál-néz, őriz')
трямс-кастомс 'nevel, felnevel' (tkp. 'felnevel, táplál-növeszt, termel')
трямс-раштамс 'felnevel, tenyészt' (tkp. 'felnevel, táplál-szaporodik, sokasodik')
шкамс-трямс 'nevel, felnevel' (tkp. 'megszül, világra hoz-felnevel, táplál')
юргомс-веишкемс 'füttyül-süvít <szél>, dühöng-tombol <vihar>' (tkp. 'kószál, lödörög-füttyül, sziszeg')

Az ebbe a csoportba tartozó szavaknál megfigyelhető, hogy többségükben az egymáshoz szorosan kapcsolódó mindennapi tevékenységeket jelölik, mint például a gyermeknevelés, földművelés és a táplálkozás. Morfológiai szempontból sem az előtagok, sem az utótagok között nem szerepelnek képzővel ellátott szavak. A szótárban viszont több esetben megtaláljuk az ezekből az összetett igékből képzett főneveket. Ilyen például: *видема-сокамо* 'szántás-vetés', *пидема-панема* 'sütés-főzés', *миема-рамамо* 'kereskedelem'. Érdekes megfigyelni ennek a csoportnak az utolsó tagját, ahol az első tag helyet jelöl ('kószál, lödörög'), a második pedig hangot ('füttyül, sziszeg'). A magyarban ez a két tulajdonság nem választható szét: vö. *юргомс-веишкемс* 'füttyül-süvít <szél>, dühöng-tombol <vihar>' (tkp. 'kószál, lödörög-füttyül, sziszeg').

A csoport további hét szava szinonim jelentésekből tevődik össze, valamint található köztük azonos jelentésű szavak összetétele is. Megfogalmazódhat a kérdés bennünk, hogy miért szükséges az összetett igékkel való kifejezés, hiszen az egyik taggal is ugyanazt a jelentést adhatjuk meg, és nem lenne szükség a kettőzésre. Erre talán magyarázatként szolgál az, hogy a szinonim alakok halmozásával egyfajta fokozás kifejezése válik lehetővé, vagyis az összetett igék a cselekvés nagyobb intenzitását fejezik ki, és ezáltal hatékonyabb kommunikációt tesznek lehetővé, illetve a folyamatosság jelölése is történhet ilyen módon. Ezek közül két szó – *якамс-накамс* 'jár-kel, járkál, mendegél, vándorol, sétál' (tkp. 'jár, megy-jár, megy') és a *эрямс-аиутемс* 'él, éldegél' (tkp. 'él-van, található') – a magyar nyelvben is ugyanazon funkciójú, és a történés permanens mivoltát tükrözi. Az ide tartozó hét szó a következő:

велямс-чарамс, чарамс-велямс 'sűrög-forog' (tkp. 'forog-pörög')

думамс-арсемс 'tanakodik' (tkp. 'gondolkodik-gondolkodik')

колемс-каладомс 'megzavarodik, megbomlik' (tkp. 'elromlik-elromlik')

ризнэмс-майсемс 'izgul, szenved, kínlódik, gyötrődik' (tkp. 'bánkódik, búsul-kínlódik, szenved')

эрямс-аиутемс 'él-éldegél' (tkp. 'él-van, található')

яжамс-тапамс 'összetör, összezúz, szétver' (tkp. 'öröl, széttör-szétver, összetör')

якамс-накамс 'jár-kel, járkál, mendegél, vándorol, sétál' (tkp. 'jár, megy-jár, megy')

Az összefoglaló összetételek harmadik csoportját annak alapján különítettem el, hogy ebben a csoportban az összetett szó jelentése megegyezik az egyik komponens jelentésével, és a másik tag látszólag nem releváns jelentéstani szempontból. Ez a három szó a *муськемс-човамс* 'mos, kimos' (tkp. 'mos-sulykol, dörzsöl'), az *опшамс-карсемс* 'felöltözik, öltözködik' (tkp. 'felöltözik-cipőt húz') és a *шлямс-нардамс* 'megmosakszik, kitakarít' (tkp. 'mos, kimos-töröl, letöröl'). E három szó esetében az lehet a magyarázat, hogy a tagok által megjelölt cselekvések szoros kapcsolatban állnak egymással, és a cselekvés során együtt végzendő el mindkettő, így az egyik jelentés megadása is elegendő, hogy az egész, folyamatként lezajló tevékenységet kifejezzük. Lehetséges, hogy itt az összetett igék a cselekvés perfektivitását vagyis eredményességét, befejezettségét is kifejezik. A magyar nyelvben is található hasonló példa, amely ugyan nem a szóalakban mutatkozik meg, hanem sokkal inkább a mögöttes tartalomban. Így ha a *megmosakszik* igét használjuk, a törölközés bár nem kerül kifejezésre, mégis szinte magától értetődő annak elvégzése. Véleményem szerint a *felöltözik* ige is ilyen nyelvünkben. A fentebb említett szavak közül az első, a *муськемс-човамс* esetében nem vonható ilyen párhuzam a magyar nyelvet illetően. Ennek

leginkább kultúrtörténeti magyarázata van, hiszen ma már a sulykolás és dörzsölés nem tartozik a mosáshoz, illetve csak nagyon ritkán.

4. Összefoglalás

Kutatásom célja az volt, hogy az erza–magyar szótár összetett szavait, illetve jelen esetben azok egy részét kigyűjtsem, majd csoportosítsam elsődlegesen morfológiai, valamint jelentéstani szempontból. A munka alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a mordvin nyelv igen gazdag szókinccsel rendelkezik az összefoglaló szóösszetételeket illetően. Az elsőként megvizsgált, többesjellel ellátott összetételek további csoportokra osztásánál jelentéstani szempontokat vettem figyelembe, hiszen ott nem volt számottevő morfológiai eltérés. Így a kategóriákat annak alapján hoztam létre, hogy az összetett szavak jelentése és a komponensek jelentése hogyan függ össze. Az összefoglaló jelentéssel rendelkező szavak (9 szó) és a komponensek jelentését is tartalmazó szavak (10 szó) szinte egyenlő mértékben jelentkeznak, míg az azonos jelentésű komponensekből álló lexéma (1 szó) és az egyetlen ikerszó szinte elenyésző azok mellett. Ennek a csoportnak a szavai nem a többesszám kifejezésére szolgálnak, sokkal inkább az előtag és az utótag alkotta kettősséget fejezik ki. A többesjellel ellátott alakok szintén nem találhatók meg a magyarban összetett szó formájában. A sajátos csoportot alkotó összefoglaló jelentésű szavak esetében a többesjel funkciója elsősorban a két tag összekapcsolása, ez azonban visszavezethető arra az állapotra, amikor a többesjel funkciója ténylegesen a többes szám kifejezése volt. Erre utal, hogy ezeknek a szavaknak a nagy része rokonsági viszonyt fejez ki, azaz két ember kapcsolatát. Az összefoglaló jelentés a két tag konkrét jelentéséhez képest egy elvontabbat ad meg. A rokon nyelvekben megtalálható példák alapján úgy vélem, hogy ez a jelenség ősi eredetű lehet, hiszen több nyelvben is megtalálhatók (ld. 1.1.).

Az általam megvizsgált két csoport közül szemmel láthatóan az igei összetételek száma volt a legnagyobb, és azon belül is az összefoglaló összetételeké (30 szó). Ennek okát abban látom, hogy nyilvánvalóan a mindennapi kommunikáció során ezeket az igéket használták a leggyakrabban. Ha a jelentéseket megfigyeljük, beláthatjuk ennek valószínűségét. Ezt követi az onomatopoetikus előtaggal rendelkező igei összetételek csoportja (24 szó). Az igei csoportban legkisebb számban a képzett előtagú szavak találhatók meg (4 szó). Az onomatopoetikus szavak gyakorisága, akár a magyar nyelvben, számottevő, és az alapszókincshez tartozik. A magyar nyelvtől eltérően az igei összetételek meglete figyelemre méltó jelenség. Az igei összetételeknél a legnagyobb különbséget az

onomatopoetikus szavak esetében figyeltem meg. A mordvin nyelvtől eltérően a magyar nyelvben nem használunk hangutánzó, illetve hangulatfestő szavakat, amelyek olyan összetett alakban szerepelnének, hogy az utótag az általam segédigének nevezett bármelyik igét tartalmazná. A segédigei utótaggal rendelkező összetett szavak esetében megállapítottam, hogy a két komponens közti kapcsolat jelentősen elkülönül morfológiai és jelentéstani szempontból. Morfológiai értelemben az előtag alárendelt szerepben van az igei utótaghoz képest, mivel az összetett szó igei mivoltát az általam segédigének tekintett utótag adja meg. A jelentéstani szempontból ennek ellenkezője jelentkezik, vagyis az utótagot képező ige az előtaggal szemben alárendelt, mivel az adja meg az összetétel jelentését mind az onomatopoetikus, mind a képzett előtagú összetett igék esetében. Ez a jelenség a valódi összefoglaló összetételeknek tekinthető szavaknál nem figyelhető meg, azokban a szavakban mindkét komponens ugyanolyan értékű.

A vizsgálat után arra a következtetésre jutottam, hogy a finnugor nyelvekben az összefoglaló összetételek előfordulása mindenképp egy ősi időkből is meglévő jelenségre utal. A mordvin nyelv ezt az állapotot nagyon jól tükrözi az összetett szavak tekintetében mind a névszók, mind az igék esetében. Az általam kigyűjtött, és az elemzésbe bevont 79 szót jelentős számadatnak vélem, minthogy ez a mordvin nyelv összetett szavainak – amely a munkám során mintegy 767 feljegyzett szó – nem csekély részét képezi. A kb. 10,3 %-os aránya ezeknek a szavaknak méltán nevezhető számottevőnek. A kutatást a mordvin nyelvek összetett szóállományának egészére kiterjedően szeretném folytatni, feltérképezve a nyelv további figyelemre méltó jelentéstani és morfológiai jelenségeit.

5. Szójegyzék

ававтт-урьват 'anyós és menyе'
ават-тейтерть 'anya és lánya'
ават-цѣрат 'anya és fia'
андомс-симдемс, симдемс-андомс 'etét-itat, megvendégel'
атявтт-ававт 'após-anyós'
атят-бабат 'házastársak'
ашолт-меремс, ашолк-меремс 'elfehéredik'
ашолт-молемс, ашолк-молемс 'elfehéredik'
ашолт-теемс, ашолк-теемс 'elfehéredik'
велямс-чарамс, чарамс-велямс 'sürög-forog'
видемс-сокамс 'földet művel'
думамс-арсемс 'tanakodik'
ѣмамс-арамс 'eltűnik, elveszik'
зуйк-меремс 'megdobban, megremeg'
зуйк-теемс 'megdobban, megremeg'
зуйть-молемс 'borzong'
зэртъ-молемс 'dörög, dübörög, zúg'
зэхельк-меремс 'elcsendesedik'
кашт-молемс 'hallgat, csendben van, nem szól'
кедть-пильгеть 'végtagok'
кивчк-меремс 'felvillan, felcsillan'
кильдемс-поводемс 'befog <igavonó állatot>'
киштемс-морамс 'szórakozik, vigad, mulat'
колемс-каладомс 'megzavarodik, megbomlik'
лисемс-совамс 'ki-be jön, ki-be járkal'
луткот-латкот 'völgyek és szakadékok'
лушмот-лашмот 'völgyek és szakadékok'
луйк-меремс 'ledob, lehány, levet'
луйк-теемс 'ledob, lehány, levet'
лыкаст-меремс 'meginog, meglendül, megtántorodik'
лыкаст-теемс 'meginog, meglendül, megtántorodik'
миемс-рамамс 'kereskedik'
муськемс-човамс 'mos, kimos'
нолшт-теемс 'megnyal'
ноцк-теемс 'megránt, ránt egyet'
ноцк-ускомс 'meghúz'
нуемс-пивсэмс 'betakarít'
ойть-велькст 'tejtermékek'
оршамс-карсемс 'felöltözik, öltözködik'
оят-ялгат 'barátok, barátnők'
патят-сазорт 'lánytestvérek'
патят-ялакст, ялакст-патят 'nővér és öcs'

пидемс-панемс 'süt-főz, ételt készít'
 пиемс-паломс 'szenved, kínlódik, gyötrődik'
 покштят-бабат 'nagy szülők'
 прят-пильгеть 'végtagok'
 пужомс-паломс 'elsatnyul, elsorvad, elcsenevészesedik'
 пукшт-теемс 'recseg, ropog, csikorog'
 редямс-судямс 'megbeszél, megvitat, megtárgyal'
 ризнэмс-майсемс 'izgul, szenved, kínlódik, gyötrődik'
 симемс-ярсамс, ярсамс-симемс 'eszik-iszik'
 скирьк-меремс 'izgalomba jön'
 скирьк-теемс седеесь 'összeszorult a szíve'
 сокамс-изамс 'megművel <földet>'
 солавромс-калавромс 'meghat, megindít'
 сорк-меремс 'megremeg, megrezzen'
 сорк-теемс, сырк-теемс 'megremeg, megrezzen'
 тарск-теемс, тарцк-теемс 'összerezzen'
 тарцк-меремс, тарск-меремс 'összerezzen'
 тетят-ават 'szülők'
 тетят-тейтерть 'apa és lánya'
 тетят-цѣрат 'apa és fia'
 тештеть-ковт 'csillagok és a hold'
 трямс-ваномс 'nevel, felnevel, táplál, eltart, ellát'
 трямс-кастомс 'nevel, felnevel'
 трямс-раштамс 'felnevel, tenyészt; felnevel'
 тюжт-меремс 'sárgállik, vöröslík'
 урьват-ававтт 'meny és anyós'
 цитерь-меремс 'csillog, ragyog, fénylik, szikrázik, tündöklík'
 чикор-меремс 'csikorog'
 чикор-теемс 'csikorog'
 шкамс-трямс 'nevel, felnevel, megszül'
 шлямс-нардамс 'megmosakszik, kitakarít'
 штереть-пакарть 'fonáshoz használt eszközök'
 эрямс-аштемс 'él-éldegél'
 юргомс-вешкемс 'fűtyül-süvít <szél>, dühöng-tombol <vihar>'
 яжамс-тапамс 'összetör, összezúz, szétver'
 якамс-пакамс 'jár-kel, járkál, mendegél, vándorol, sétál, jár'
 ямт-кашат 'leves és kása'

Irodalom

- Beke Ödön (1913), A finnugor szóösszetételhez. NyK 42: 345–426.
- Cigankin, D. V. [Цыганкин Д. В.] (2002), Вейсэ, башка, тешкс вельде. Саранск.
- Collinder, Björn (1960), Comparative Grammar of The Uralic Languages. Stockholm.
- EMSz = Mészáros Edit – Raisza Širmankina (2003), Erza-mordvin – magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- ERS = Szerebrennyikov, B. A. [Серебренников Б. А.] (1993), Эрзянь-рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва.
- Keresztes László (1990), Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára (2002), Kis magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (1998), Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- B. Lőrinczy Éva (1961), A szóösszetétel. In: Tompa József (szerk.): (1970) A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I., Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Majtyinszkaja K. Je. [Майтинская К. Е. – Лыткин В. И. – Карой Редее (ред.)] (1974), Основы финно-угорского языкознания. Наука. Москва. 392–396.
- Maticsák Sándor (2011), A mordvin szóalkotás. Debrecen – kézirat.
- Mészáros Edit (1998), Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és haladóknak (Marija Imajkina közreműködésével). JATEPress, Szeged.
- Paasonen, Heikki (1990–1998), Mordwinisches Wörterbuch I–IV., Helsinki Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Szilasi Móricz (1896), Névszói összetételek a vogulban. NyK 26: 129–193.